Linköping University Post Print

Om kvalitet i kvalitativa studier.

Staffan Larsson

N.B.: When citing this work, cite the original article.

Original Publication:

Staffan Larsson, Om kvalitet i kvalitativa studier., 2005, Nordisk Pedagogik, (25), 1, 16-35.

Postprint available at: Linköping University Electronic Press

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-24757>

Om kvalitetskriterier i kvalitativa studier

Abstract

Notions about standards of quality in research is central to work in higher education. It is a prerequisite for producing research, supervising research and judging research. In this article criteria for quality in qualitative research is proposed and discussed. Three concern quality in the work as a whole: perspective consciousness, internal logic, etical value. Yet three is about qualities in the results: richness of meaning, structure, theory development. Finally there are five validity criteria: Discourse-criteria, heuristic value, empirical anchoring, consistency and a pragmatic criteria.

Staffan Larsson

Inledning

Föreställningar om kvalitet i vetenskapliga arbeten är fundamentala. Utan sådana föreställningar kan inte forskare göra ett gott arbete. De är således avgörande för de som producerar den vetenskapliga kunskapen. I en rad situationer bedöms vetenskapliga produkter. Det kan handla om doktorsdisputationer, men också om granskningar av uppsatser på olika nivåer och avgöranden kring publiceringen av artiklar i tidskrifter. Dessa bedömningar vilar på föreställningar om vad som är bra och dåligt. En mycket stor del av högskolelärares verksamhet består i att handleda studerande, som skall göra vetenskapliga arbeten av olika slag. Utan föreställningar om kvalitet kan en meningsfull handledning inte genomföras; utan sådana kriterier saknar handledningen riktning och därmed värde.

Kvalitetskriterier används kort sagt ständigt i forskning och undervisning. Trots detta finns relativt få fylliga översikter över sådana kriterier. De som finns är relativt summariska; t ex Härnqvistⁱ och Ekholm m flⁱⁱ. Det finns en hel del litteratur om validitetskriterierⁱⁱⁱ, men kvalitet omfattar betydligt mer än validitet.

När det saknas en diskussion (t ex i form av skrifter) riskerar de kriterier som används att bli privata; var och en har sina mer eller mindre

genomtänkta tankar om vad som bra eller dålig forskning. Rolf^{iv} har framhållit att kvalitetskriterier är en fråga för ett professionellt (i detta fall forskar-) samhälle att upprätthålla och utveckla på egen hand; autonomt. Autonomin är ett oberoende för gruppen inte individen. Det handlar om intersubjektivitet; överenskommelser, som kan påverkas av enskilda insatser, om dessa övertygar det akademiska samhället. Föreliggande artikel är kan ses som ett bidrag till en diskussion, där denna intersubjektiva förståelse blir lyft fram i ljuset. Den kan då undersökas. Enligt min mening bör den öppna diskussionen leda till att tänkandet skärps; man tvingas ta ställning till fler tankegångar. Den öppna diskussionen leder också till att kriterier kan ifrågasättas; den mildrar det auktoritära draget i bedömningar.

Å andra sidan finns risker med att ställa upp ett antal explicita kriterier. En sådan är att de kan tilldelas en alltför stor betydelse; att summan av kriterierna utgör hela totaliteten kvalitet. Då blir kriterierna en tvångströja. Detta har hänt förr. I slutet av 60-talet uppmärksammade Cronbach och Suppes^v (1969) detta och hävdade att det fanns hög kvalitet i studier som till synes avviker från uppsatta normer; denna kvalitet låg enligt dem i att man trots allt genomförde en "disciplined inquiry".^{vi}

Vi får alltså inte glömma att kriterierna är trubbiga. Vi måste vara öppna för det originella, vars resonemang är övertygande.

Trots detta tänker jag föreslå några kriterier för bedömning av kvalitativa studier med tanken att kunna bidra till reflektion och en öppen diskussion.

Kvalitetskriterier och kvalitativ metod

Kvalitativ metod handlar om hur man skall karaktärisera något; gestalta något. Ordet härstammar från latinets "qualitas", som betyder beskaffenhet, egenskap, sort. Kvalitativ metod är således systematiserad kunskap om hur man går tillväga för att gestalta beskaffenheten hos något.

Kvalitativa ansatser kan oftast relateras till någon av tre traditioner. Dels den som härstammar från socialantropologi och sociologi; här refererar till som etnografi. Dels hermeneutik, som startat i en teologisk eller humanistisk diskurs och slutligen fenomenologi, med filosofiska rötter. I vår tid träffar vi på dem alla i pedagogik.

En fråga som inställer sig är om det finns särskilda kriterier för kvalitativ

forskning eller om kvalitetskriterierna är generella oavsett ansats. I denna fråga finns det olika meningar. Grovt sett har jag funnit att en del företrädare för kvantitativa metoder anser att de flesta av de kriterier, som här presenteras kan användas även på kvantitativa arbeten. Själv tror jag att det ofta spricker isär när man blir mer konkret - i själva verket händer det att även skillnader uppstår mellan olika kvalitativa ansatser. I andra fall finns en samsyn över alla gränser.

Två aspekter som måste tas in i en bedömning av ett arbete tar jag inte upp i min genomgång. Den ena är att man hanterat formalia på ett rimligt sätt. Här finns ju åtskillig litteratur. Den andra aspekten är arbetets kvantitet; som ju blir aktuellt när det handlar om arbeten som görs inom något meritgivande utbildningssammanhang. Det går inte att formulera några allmänna synpunkter på detta.

Min utgångspunkt varit litteratur om kvalitet i kvalitativ forskning, metodlitteratur och egna erfarenheter. Utgångspunkt är således inte en filosofisk diskurs, utan resonemang som kan relateras till praktisk empirisk forskning. Vidare bör påpekas att mina resonemang i hög utsträckning handlar om olika slutprodukter; inte om processen, som lett dit.

För att skapa överblick vill jag presentera den övergripande strukturen på rubriknivå, innan vi går in på var och ett:

Kvaliteter i framställningen som helhet: Perspektivmedvetenhet, Intern logik, Etiskt värde

Kvaliteter i resultaten: Innebördriktedom, Struktur, Teoritillskott

Validitetskriterier: Diskurskriteriet, Heuristiskt värde, Empirisk förankring, Konsistens, Det pragmatiska kriteriet

Det bör kanske påpekas att alla kriterier inte alltid är tillämpliga. Till exempel torde den empiriska förankringen och det pragmatiska kriteriet i viss utsträckning vara alternativ till varandra.

Kvaliteter hos framställningarna i sin helhet

Perspektivmedvetenhet

En dominerande tanke i vår tid är att sanningen är relativ och att det alltid gömmer sig ett perspektiv bakom varje beskrivning av verkligheten. I den breda tanketradition som kallas hermeneutik har i vår

tid denna tanke ett teoretiskt stöd

Förståelse faller alltid, enligt hermeneutiken, tillbaka på att delen måste relateras till en helhet för att ge någon innebörd över huvud taget. Det finns så att säga alltid en tolkning i allt meningsfullt tänkande; "fakta" är alltid perspektivberoende. Redan vid första mötet med det som skall tolkas har vi en föreställning om vad det betyder; vi har en förförståelse. Det är denna förförståelsen som sedan ständigt förändras i tolkningsprocessen. Genom att "explicitgöra förförståelsen" gör man utgångspunkten för tolkningen tydlig. På så sätt undanhåller forskaren inte läsaren sitt perspektiv. Ytterst bygger detta på att forskning skall vara tillgänglig för kritisk granskning.

Denna redovisning av förförståelsen blir då ett kvalitetskrav. Att redovisa förförståelsen är inte lätt. Svårigheten i att bokstavligen redovisa all sin förförståelse framgår ju av att nästan allt man tänkt i princip skulle kunna påverka tolkningen.

Praktiskt sett handlar det ju då om att avgränsa sig till det som är rimligt relevant. Det kan då handla om att redovisa "forskningsläget": de olika hypoteser eller tolkningar som tidigare formulerats. Dessa utgör då utgångspunkten för att närma sig det som skall tolkas. Så gör Ödman^{vii} när han går igenom olika hypoteser som framställts om varför Andrémmännen (nordpolsfarare vid sekelskiftet) dog.

En annan variant när det gäller att redovisa sin förförståelse är att man har valt en tolkningsteori, t ex psykoanalytisk eller marxistisk, och deklarerar detta val öppet. Under förutsättning att man sedan gör tolkningar utifrån den valda teorin, så kan läsaren rätt bedöma tolkningens ställning; d v s man kan se hur tolkningen präglas av den speciella synvinkel som läggs.

En tredje möjlighet är att man redovisar sin förförståelse genom att deklarera personliga erfarenheter, som var betydelsefulla och relevanta och som utmynnat i att forskarens förförståelse av det som skall tolkas:

I ett hermeneutisk tradition är det således tecken på hög kvalitet att man redovisar det perspektiv, som är en viktig del av tolkningen. Bristande kvalitet har då tolkningar, där perspektivet inte deklarerats öppet utan blir dolt. Läsaren hamnar då i situationen att hon måste avslöja perspektivet genom en egen analys eller annars "drabbas" av det på ett omedvetet sätt.

Här finns väl minst tre olika skäl till att perspektiv inte deklarerar. En möjlighet är att forskaren medvetet arbetar med ett perspektiv, men vill

ge tolkningen en absolut status genom att låtsas som inget perspektiv fanns där. En andra möjlighet är att forskaren är oklar över att ett perspektiv ryms i tolkningen som görs. Här är det frågan om människans ofullkomlighet och oförmåga att inse allt. En tredje möjlighet är att man har en annan syn på forskning än den som hermeneutiken opererar med. Detta gäller både fenomenologin och så kallad "naturalistisk" etnografi^{viii}. Vi har alltså här ett exempel på att det inte finns en gemensam syn hos de kvalitativa ansatserna på detta kriterium.

Enligt en fenomenologisk tradition handlar det om att sätta parentes om förförståelsen, d v s alla förutfattade meningar vi har om fenomenet vi önskar beskriva. Fenomenologin är i och för sig ett perspektiv, men det man menar är att man skall bortse från sina förutfattade meningar om det speciella fenomenet. Att på så sätt bortse från våra förutfattade meningar om ett visst fenomen är svårt. Dessa fördomar kan bestå av såväl common sense, som av vetenskapliga teorier.

Tag t ex fenomenet "ångest". Vi tenderar att förklara det med olika teorier: det beror på att man är spänd, eller att man upplever en inre konflikt. När vi förklarar på detta sättet undviker vi det som fenomenologen intresserar sig för: "vad är innehållet i upplevelsen av ångest?". Att skala bort alla möjliga "förklaringar" är det centrala^{ix}.

I den etnografiska traditionen har man ett vacklande förhållande till redovisning av perspektiv. Många författare driver tesen att åtminstone vissa former av teori kan stå i vägen för goda analyser^x. Man vill närma sig verkligheten så öppen som möjligt, så att man inte stänger ute verkligheten genom att ha redan bestämda kategorier för analysen.

Andra lägger större vikt vid perspektiven. Hammersley & Atkinson^{xi} kritiserar t ex Blumers "naturalistiska" sätt att se på verkligheten och hävdar att perspektivmedvetenhet är ett centralt värde i en etnografisk studie. Forskaren är en del av det sociala sammanhang som hon beskriver och kan därmed inte ge en oberoende neutral beskrivning:

För att korrigera bristen på konsekvensen hos etnografiska forskare föreslår de sin variant av perspektivmedvetenhet. De benämner detta "reflexivity" och menar delvis något annat än vad hermeneutikerna menar med att explicitgöra sin förförståelse. Så vitt jag kan förstå menar de nämligen mer att man reflekterar över sina egna resultat och hur dessa är beroende av forskarens perspektiv, roll och hur forskningsprocessen framskred. Det handlar då om att post faktum fundera över vad som ligger bakom att resultaten ser ut på ett visst sätt.

I samklang med tanken på att världsbilden är en social konstruktion riktas då reflexionen inte enbart mot forskarens teoretiska böjelser, utan även mot mer vardagliga sidor av tillvaron som forskare. Det kan då vara frågan om hur forskarens kön medverkat till att utesluta data om vissa företeelser eller hur forskarens bakgrund påverkat sättet att se på lärare och elever (t ex vem som uppfattas som "hjälte" och vem som är "skurk") och vad detta betytt för vad analysen resulterat i.

Ett konkret uttryck för reflexionen över den "sociala konstruktionen" av en analys är "forskningsbiografier". Detta är forskares mer informella berättelser, om hur det gick till under ett forskningsarbete. I en forskningsbiografi kan man säga att reflexionen handlar om att relatera forskningsresultaten till det sociala sammanhang som själva forskningsprocessen ingått i. Inom en etnografisk tradition brukar man hänvisa till ett tidigt exempel på sådan berättelse som finns som ett appendix till Whytes "Street Corner Society"^{xii}. Burgess^{xiii} ger flera exempel från från engelsk utbildningsforskning.

Medvetenhet och konsistens i behandlingen av bakgrundsantaganden är en av de centrala värden som Howe & Eisenhart^{xiv} tar upp i ett förslag till allmängiltiga kvalitetskriterier för forskning. I detta åsyftas delvis perspektivmedvetenhet. I deras förslag finns ett tryck på det konsekventa tillämpandet av de antaganden man opererar med. I detta ligger en viktig poäng: Förutsättningen för att perspektivmedvetenheten blir meningsfull är ju att det föreligger en konsekvens i tillämpningen av perspektivet. Lincoln & Guba^{xv} (1990) menar något liknande när de argumenterar för att det tillämpade paradigmet skall ge återklang (resonate) i det empiriska materialet

Enligt min mening utgör antaganden tillsammans med empiriska data de centrala delarna när man skall förstå hur ett resultat är "konstruerat". En tydlig redovisning av såväl antaganden som den empiriska grunden blir då ett värde. Detta sammanhänger med att gränserna för ett resultats betydelse blir tydligare. Läsaren får då en mer precis förståelse. Genom att redovisa antaganden klargörs nämligen under vilka villkor, som resultaten skall vara giltiga.^{xvi}

Antaganden kan här vara bestämda tolkningsteorier, men också mer begränsade antaganden som har att göra med avgränsningar av fenomen, metodologiska regler och upptäckter av egna för - givet - taganden man gjort under det empiriska arbetet.

Med hänsyn till att det saknas en samsyn i denna fråga riskerar dock en totalisering av min egen mening att ske på bekostnad av de traditioner

som har en annan syn på perspektiven. Frågan om perspektivmedvetenhet blir helt enkelt perspektivberoende. Man skulle här dock kunna göra en distinktion mellan perspektiv i betydelsen av forskningsansats och perspektiv i betydelsen av teorier, förförståelse om det specifika fenomenet, som studeras. Kontroverserna torde gälla den senare betydelsen. Redovisning av sin forskningsansats och konsekvent tillämpning av detta måste kunna upphöjas till ett gemensamt värde

Intern logik i studien som helhet

Den interna logiken är, såvitt jag kan förstå, en av de kriterier som blir flitigast använt. Detta blir särskilt framträdande i mer formella sammanhang, som i bedömning av doktorsavhandlingar, artiklar för publicering etc. Ett skäl till att det används ofta kan vara att bedömare inte behöver ha en djupare sakkunskap på det specifika innehåll, som avhandlas för att tillämpa kriteriet.

Howe & Eisenhart^{xvii} uttrycker detta kriterium som en harmoni mellan forskningsfrågor, datainsamling och analysteknik. De hävdar att det finns en följsats under denna allmänna norm om harmoni, nämligen att "forskningsfrågor bör vara styrande för datainsamlingstekniker och analyser".(s.6). Enligt deras mening bör man således inte binda upp sig till vissa metoder.

Denna senare sats följs ofta inte i praktiken; även i de fall det framställs så. Ofta brukar man skylla detta på en metodfixering, vilket torde vara en rimlig hypotes. Man kan också hävda att kritiken är förenklad. När man väljer metoder, ansatser och motsvarande, så inrymmer dessa också perspektiv som påverkar den typ av resultat, som produceras. Habermas^{xviii} har ju visat hur experimentell design i sitt hjärta har tanken att skapa ett redskap att härska över något; naturen eller människor. Metoder är inte neutrala. Ofta talar vi om ansatser för att uttrycka detta: det handlar om metod som är förenat med perspektiv. Därför är det rimligt att man inte uteslutande har problemet som utgångspunkt. Att metodpreferanser kommer in i bilden blir inte helt orimligt och bör kunna erkännas.

Peshkin^{xix} angriper den snäva syn på forskning, som ofta tillämpas i bedömningen av forskningsplaner och som leder till att planer underkänns för att de inte är "teoristyrda, hypotestestande eller sådana som syftar till generaliseringar". Han visar hur orimlig denna syn är genom att granska färdiga produkter. Han fann då att många viktiga studier saknar dessa karakteristiska.

En annan svårighet som drabbar tanken om ett distinkt problem som styr

metodvalet är att kvalitativa ansatser ofta avråder från att man startar med att formulera ett problem, som sedan låses. Etnografer råder forskaren att gå tämligen öppet in i ett "fält" med ett allmänt formulerat intresse eller "fokus". Genom förtrogenheten med fältet kan sedan successivt problemformuleringen skärpas. Man hävdar att detta förfarande leder till att man arbetar med mer adekvata problemställningar.

I fenomenografiska studier så blir tanken om problemet som styrande också lite svårt att tillämpa. Här definieras så att säga problemet inom ramen för ansatsen; man studerar uppfattningar för att det enligt ansatsen är meningsfullt att studera uppfattningar. Utgångspunkten är då att man ser på inläring eller forskning på det sätt som ansatsen föreskriver. Här handlar därför problematiken mer om val av datainsamlingsmetod eller andra mer begränsade metodiska avgöranden.

I såväl fenomenologisk och fenomenografisk tradition finns dessutom "troheten mot fenomenets sanna natur" som ett centralt värde, när man lägger upp en studie. Detta kan t ex "drabba" vissa kvantitativa metoder, som förutsätter att fenomenet beskrivs i enheter som inte respekterar fenomenets natur. Ett exempel skulle kunna vara observationsstudier av undervisning, där undervisning beskrivs i termer av hur mycket olika personer talar. Från ett fenomenologiskt håll skulle man säga att mängd tal inte säger så mycket om undervisning, eftersom undervisning handlar om utbyte av innebörder; vare sig det handlar om kunskaper eller fostran. En studie av undervisning skulle därför ha som en central utgångspunkt vad som är essentiellt i undervisning. Blumer^{xx}, som haft starkt inflytande på en hel del etnografiska studier, argumenterar mycket starkt för att hela forskningsprocessen måste underordna sig den "empiriska världens natur".

Vi kan således konstatera att tanken om problemet som styrande för avgöranden om metod inte oproblematiskt kan förenas med kvalitativa ansatsers metodologiska tänkande. Vi finner ingen allmängiltighet på denna punkt. Andra förhållanden blandar sig in och komplicerar frågan. Problemet man är intresserad av att studera blir en utgångspunkt vid sidan av andra.

Å andra sidan vill jag hävda att den ursprungliga satsen "harmoni bör råda mellan forskningsfrågan, datainsamlingen och analystekniken" är förenlig med kvalitativa ansatsers metodtänkande, men ofullständig. Som framgår av resonemanget ovan bör den utvidgas till att även inkludera antaganden om det studerade fenomenets natur och om hur forskning bör bedrivas. Med detta tillägg skulle vi kunna formulera

satsen så här: Harmoni bör råda mellan forskningsfrågan, antaganden om forskning och det studerade fenomenets natur, datainsamling och analystekniken.

Tanken om denna harmoni bygger på den estetiska principen att ett vetenskapligt arbete skall vara en väl sammanfogad konstruktion; ett slutet system.

Detta är en tankegång som har en stark ställning i många läger, inte minst utanför de kvalitativa traditionerna. Härnqvist^{xxi}, skriver t ex om kriterier för doktorsavhandlingar: "att resultatdiskussionen utformas så att den dels ger en återkoppling till problemställning och forskningsläge före undersökningens genomförande, dels låter författarens egna bidrag tydligt avteckna sig mot denna bakgrund".(s.6)

Med hänvisning till detta kriterium kan olika typer av kritik formuleras. Frågeställningarna har förskjutits under framställningen, så vissa frågor saknas i konklusionerna och vissa konklusioner saknar beröring med de frågeställningar, som formulerats. Resultat av andras forskning, som tas upp i bakgrundskapitel kommenteras inte trots att studiens resultat berör dessa. Bakgrundskapitlet innehåller genomgångar av teori och forskning med tvivelaktig relevans för studien i övrigt. Ofta finns bakom detta en ambition att visa upp allt man känner till eller en svårighet att skilja mellan lärobok och forskningsarbete.

Under ytan på tanken om den interna logiken finns idén om en helhet, som alla enskilda delar kan relateras till. Delar som inte fyller en funktion i helheten blir då misspnydnader. Detta är ju en hermeneutisk tankegång; kriteriet på kvalitet är graden av harmoni mellan del och helhet.

Etiskt värde

En viktig aspekt av en vetenskaplig studie är huruvida den uppvisar god etik. Enligt Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådets föreskrifter^{xxii} skall i forskning intresset att få ny kunskap vägas mot kravet på skydd av individer, som deltagit i studier. Rådet opererar alltså inte med något absolut skydd av individerna som utsatts för forskning, utan ser det som en avvägningsfråga. Ur detta bör således dras slutsatsen att en rimlig avvägning härvidlag skulle vara tecken på god kvalitet.

Howe & Eisenhart^{xxiii} har påpekat att ett högt etiskt värde ofta reducerar andra kvaliteter i en studie. Vi måste avstå från de bästa uppläggingarna eller vi kan inte belägga våra slutsatser med full tydlighet. Det uppstår

således en konflikt mellan validitet och etik.

När man arbetar i en etnografisk tradition blir den etiska aspekten särskilt uppenbar. Att det är så hänger säkert ihop med att man i dessa studier kommer människor så nära och konkret att individer mycket lätt kan kränkas integritetsmässigt. Här uppstår då frågan om hur de skall skyddas. Standardmetoden är ju att anonymisera individer, platser eller institutioner, så att de inte kan identifieras. Här blir då motsättningen mellan det etiska värdet och validiteten tydlig: Man blandar bort korten, så att det som man anför som belägg delvis blir falskt eller diffust framställt.

En annan aspekt av det etiska värdet handlar om att grupper drabbas av de tolkningar och konklusioner som man gör^{xxiv}. Det kan vara t ex lärarna som utpekas som "skyldiga" till skolans sätt att fungera. Här finns dels ett personligt problem för forskaren, som kanske inte hör hemma i en diskussion om kvalitetskriterier, men det finns ett annan sida av detta, nämligen i vilken utsträckning man varit omsorgsfull i sina slutsatser om vilka konsekvenser man kan dra av en studie. Det gäller alltså att inte inbjuda till förhastade slutsatser, som drabbar oskyldiga.

Den största synden hos en forskare torde dock lögnen vara. Som forskare legitimerar vi vår existens som yrkesgrupp genom att söka vara sanningsenliga. Forskningsresultat kan få makt eller utnyttjas av makthavare; ingå i olika maktspel. Detta lägger ett tungt ansvar på forskare att inte korrumpas. En särskilt utsatt läge har studerande och doktorander som är beroende av handledare. Har man otur med sin handledare kan det innebära risker att hävda vad man uppfattar som sant om det t ex kolliderar med handledarens intressen^{xxv}

Kvaliteter i vetenskapliga arbeten förutsätter att man inte fuskar med vad man själv uppfattar som sant. Trankell har redovisat en checklista för "vetenskaplig hederlighet"

- a. författaren har inte förtigtit något han kände till
- b. han har inte lagt till något, som inte har med saken att göra
- c. han har förankrat sina slutsatser i det frambragta materialet
- d. han har inte kallat saker för än det ena än det andra
- e. han har inte tillmätt saker olika vikt allteftersom det passat hans syften
- f. han har inte påstått sig ha syften som han sen övergett till förmån för andra utan att redovisa varför"^{xxvi}(s.59)

Vetenskaplig hederlighet kan säkert ha en rad ytterligare aspekter; de blir

synliggjorda för forskaren i det konkreta arbetet. Det är svårt att fuska utan att själv märka det. Här kan någon invända att forskare inte drivs av en sådan idealitet. Man kan i stället, om man så vill, se omsorgen om vetenskaplig hederlighet i relation till risken att bli avslöjad.

Att man visat omsorg om de som studerats, de som drabbas av forskningens resultat måste räknas till kvaliteterna i ett vetenskapligt arbete. Å andra sidan kan detta inte kompensera en osann redovisning av resultaten eftersom sanning är ett i forskningen överordnat värde. Om etiska hänsyn leder till att resultaten i viktiga hänseenden är osanna, bör man avstå från studien

Kvaliteter hos resultaten

Innebördsrikedom

När det gäller kvalitativa studier så handlar resultaten ofta om att gestalta något på ett sätt så att nya innebörder uppstår. Därför måste uppmärksamheten särskilt fästas på hur innebörder gestaltas. En avgörande kvalitet är då "innebördsrikedomen".

Malinowski^{xxvii}, som ofta uppfattas som den antropolog, som på tjugotalet gav fältarbeten ett modernt metodparadigm byggde i själva verket upp sin argumentation för deltagande observation utifrån värdet av innebördsrikedom. På liknande sätt driver Geertz^{xxviii} tesen att beskrivningar skall vara "fylliga" (thick). Om man inte ger en fyllig beskrivning av en kulturens konkreta vardag, så förlorar analysen i innebörd; man vet inte vad en beskrivning egentligen betyder.

Firestone^{xxix} (1993) framhåller läsarens betydelse för fallstudier. Nyttan ligger ofta i att någon tar del av fallstudien och brukar den i sitt eget sammanhang. Detta förutsätter att läsaren har tillgång till en rik beskrivning i fallstudien, så att hon kan bedöma huruvida hennes egen situation liknar den som beskrivs i fallstudien.

Inom en fenomenografisk tradition finner man en motsvarande tankegång; kategorier som beskriver uppfattningar skall vara rika på innebörd - fånga det väsentliga, men med nyanserna i behåll^{xxx}. I ett sådant sammanhang blir det viktigt att lyfta fram det som är unikt för just det specifika fenomenet. Allmänbegrepp som att en uppfattning av ett fenomen är abstrakt och en annan är konkret kan i allmänhet uppfattas som en torftig innebörd.

Man kan göra parallellen till fenomenologins fader, Husserl, som drev tesen att man måste "till sakerna själva" och därmed menade att vi måste beskriva fenomenen, som de verkligen framträder för oss och då se bort från alla teorier och fördomar, som vi har om fenomenen: "Vi skall reflektera våra direkta erfarenheter av saken själv, d v s vi skall vända oss mot de akter, vari vi gör erfarenheten, och i denna reflexiva inställning skall vi ge en neutral beskrivning av saken själv så som vi direkt erfar den. Vi måste sluta skjuta in en teori mellan oss och saken."^{xxxii} . Här blir innebördsrikedomen en självklar kvalitet.

Denna skepsis över förenklade scheman kan man också spåra hos Blumer^{xxxii}. Detta blir t ex tydligt när han hävdar att förtrogenheten med verkligheten bör vara grunden för studierna, inte en överordnad metod, som skapar artificiella resultat.

Inom hermeneutik framställs tolkningen som en akt, där olika delar av en "text" kan integreras till helhet. Det blir då självklart att tolkningar har en högre kvalitet, om de kan fånga in fler nyanser.

Innebördsrikedom i framställningen av resultaten är grundläggande för tolkningens värde i kraft av att mer nyanser framhävs. Tolkningen får då en större precision.

För kvalitativ metod förefaller således innebördsrikedomen vara ett centralt värde. Avsaknad av denna kvalitet är ofta utgångspunkt för kritik av kvantitativa metoder, surveyundersökningar etc, när företrädare för kvalitativa traditioner söker legitimera sina ansatser^{xxxiii}.

Struktur

Som motpol till innebördsrikedomen kan ställas kravet att resultaten har en god struktur. Detta innehåller ett krav på överskådlighet och reduktion av komplexitet.

Man kan här leka med tanken om en underförstådd regel om tankens ekonomi: Största möjliga enkelhet är den övergripande normen. Denna ekonomiprincip framställdes vid sekelskiftet av positivisten Mach: man skulle inte använda överflödiga begrepp^{xxxiv}. Detta förefaller vara en sund princip även för arbeten utanför det positivistiska paradigmet.

Det finns en spänning mellan innebördsrikedomen och strukturkravet. Denna spänning måste hanteras av den som gör en kvalitativ analys. Enligt min mening måste denna spänning utmynna i en pregnans i tolkningen; resultaten får inte vara suddiga. En tolkning bör därför inte

vara frukten av kompromisser, utan bör fånga in något fundamentalt som finns i rådata, på ett exakt sätt^{xxxv}. Tanken här är att det finns ett exakt gestaltning av något; att en hel del rådata vilar på exakt samma fundament. Om man då explicitgör detta fundament, så uppstår en beskrivning av något karaktäristiskt drag hos rådata på ett exakt sätt; tolkningen blir pregnant. En kompromiss innebär i stället att kategorin, beskrivningen, eventuellt inte gäller ett enda enskilt fall i rådata.

Ett exempel skulle vara att man inför ett urval prov från skolan finner att den övervägande flertalet har ett gemensamt drag, nämligen att kunskapen behandlas som bitar, som kan summeras och att summan är uttryck för elevens insikter. Denna beskrivning skulle då stämma exakt på ett stort antal fall. Fall som inte stämmer får gestaltas på ett annat sätt. Tanken vilar på föreställningen att fenomenen åtskiljs genom kvalitativa skillnader och inte genom gradvisa förskjutningar mellan det ena och det andra. Detta är naturligtvis ett perspektivval, men också kärnan i vad vi menar med kvalitativ metod.

I en fenomenologisk tradition blir en god struktur helt avgörande, eftersom man skall komma fram till en essens. Detta kräver då inte bara en omsorg om alla aspekter och nyanser, utan även att analysen drivs mycket långt till en helhetsbeskrivning av fenomenet, som studeras. En fyllig beskrivning av upplevelserna räcker inte: vad som är essentiellt och vad som inte är det måste klarläggas.

Den struktur som ett resultat har kan också vara olika komplex; inom fenomenografi kan olika uppfattningar beskrivas som ett antal sidoordnade kategorier. Men det kan även förekomma att de utgör ett hierarkiskt system, där uppfattningar inte bara är sidoordnade utan även underordnade vissa andra. En god struktur härvidlag är ett centralt värde. En annan fundamentalt krav är att uppfattningarna är relaterade till samma fenomen; att inte fenomenet varierar. Risker är annars att man hamnar i en innehållsanalys: en redovisning av att man i intervjuerna har nämnt en rad olika förhållanden, men att analysen av dessa saknar en axel kring vilket de centreras^{xxxvi}.

Ett annat krav är att resonemang går att följa utan att viktiga led är överhoppade. Man kan kalla det för ett krav på en röd tråd. Cronbach & Suppes^{xxxvii} skriver om bra studier, som inte är beroende av att de är gjorda enligt standardförfaranden: "Argumentationens detaljer är klara, specifika och relevanta, vare sig den beskriver datainsamlingsmetoder eller hur man kommit fram till praktiska rekommendationer. Vid en sådan presentation finns det något att lära från hur "texten" förklaras, medan i en "undisciplined" diskussion det bara är ett sammanfattande

budskap, som kan tas på allvar". Här handlar det om att utveckla ett resonemang, som följer en röd tråd, där läsaren kan övertygas, eftersom argumenten på ett omsorgsfullt sätt är ordnade för att underbygga en slutsats eller en tolkning.

Ofta lider texter av att det är svårt att avgöra vad som är huvudsak och bisak. Viktiga poänger serveras i en mening, medan mindre viktiga ges stort utrymme. Bra struktur i texter innebär att man markerar tydligt vad som är huvudsaker och vad som är bisaker. En sida av strukturkriteriet är alltså en fråga om god retorik.

Sammanfattningsvis: Resultaten bör ha en så enkel och klar struktur som är möjligt. Det handlar om att söka denna i rådata, men också att framställa resultaten på ett sätt som framhäver och tydliggör strukturen. Det är ju slutprodukten, texten som skall bedömas.

Teoritillskott

Det kollektiva byggandet av teori är ett centralt värde i forskning. Kvaliteten här handlar om hur väl man kunnat relatera sig till tidigare teori och huruvida resultaten kan förändra teorin.

Det är inte lätt att ange vad som i detta sammanhang menas med en teori - här kommer jag att bruka det i en mycket opretentiös innebörd: att man finner mönster eller centrala drag i rådata. Redovisningar, där allmänna drag i det empiriska underlaget inte utpekats, saknar denna kvalitet och kan knappast kallas forskning. Det krävs med andra ord en tolkning av data, som lyfter fram det som är allmänt i dem. Det kan vara fundamentala drag i människors upplevelser och föreställningar av något, som i fenomenologi eller fenomenografi. Det kan vara kulturella regler eller materiella förhållanden som ger nyckeln till hur vissa grupper handlar, som i etnografiska studier. Det kan också handla om tolkningar, där man använder en viss tolkningsteori för att skapa nya betydelser hos texter eller verkligheten.

Om man lyckats gestalta sina resultat på ett sådant sätt har man kan säga att det skett ett kunskapstillskott. Eftersom forskning ytterst handlar om att producera kunskapstillskott har man därvid kommit ett stycke. För att komma ytterligare längre bör man sedan kunna placera in dem i det teoretiska landskapet.

Det första steget i en process, som siktar till teoritillskott är att välja frågeställningar som innehåller en potential för att bygga vidare utifrån forskningsområdets aktuella kunskap. Formuleringen av

problemställningen kan därför bedömas utifrån vilka möjligheter till teoriutveckling, som den innehåller. Detta ställer ju krav på en god beläsenhet, men också på att man spänner bågen så hårt att man kan finna ny kunskap.

Verkligt teoritillskott kan ske på flera sätt. En tanke, som fått stor spridning är Glaser & Strauss^{xxxviii} tanke att generera teorier utifrån empiriska data utan hänsyn till mer formella teorier. Därmed får vi en variant av teoribyggande; att man utvecklar en teoriliknande kunskap inom en speciell verksamhet - "substantive theory". Man arbetar då utifrån empiriska data och söker mera allmänna drag i denna. Här får vi en variant av teoritillskott - att man helt enkelt gestaltar olika drag i en specifik verksamhet - beskriver mekanismer, myntar begrepp som fångar speciella processer, formulerar typologier eller beskriver hur människor uppfattar eller upplever specifika fenomen.

En annan typ av teoritillskott är den där man bygger vidare på tidigare "substativa" teorier och utvecklar dessa vidare - det blir en kumulativ utveckling av teorier om en viss verksamhet eller frågeställning t ex vad, som utgör lärares yrkeskunskap. Avsaknaden av en sådan utveckling, när det gäller mer naturalistiska ansatser har påpekats^{xxxix}. Detta problem finns också i en fenomenografisk tradition.

En ytterligare variant av teoritillskott är den empiriska studien, som korrigerar tidigare teorier genom att visa att de är fel i något hänseende^{xl}. Här handlar det om att falsifiera etablerad teori.

Fenomenologiska och fenomenografiska studier är i princip deskriptiva; de avser inte att beskriva relationer mellan data. "Teoriutveckling" blir i dessa fall en fråga om att utveckla beskrivningen. Det kan antingen ske genom att man nyanserar tidigare beskrivningar eller att man syntetiserar tidigare beskrivningar till mer generella beskrivningar.

En särskild verksamhet är den där forskaren söker efter gemensamma drag i studier av olika verksamheter för att utveckla teori, som skär tvärsöver olika verksamhetsområden; formell teori enligt Glaser & Strauss. Här är det frågan om att granska redan gjorda studier för att utveckla en formell teori eller relatera en substantive theory till en existerande formell teori.

Slutligen har vi frågan om teoritillskott i relation till mer generella tolkningsteorier (fenomenologi, marxism etc). Här kan det handla om att gestalta en viss verksamhet på ett oväntat sätt med hjälp av tolkningsteorins begrepp. Här handlar det knappast om att teorin får ett

tillskott. I stället kan det handla om att slå en brygga mellan det studerade fallet och en mer allmängiltig kunskap.

Det kan också handla om att kumulera "teori" inom ramen för den större teorin. Då handlar det om att inom ramen för ett visst teoretiskt perspektiv skapa ett tillskott enligt de linjer, som tidigare utpekats. Vi får då t ex en uppbyggnad av empiriskt grundad teori om skolan utifrån t ex ett symboliskt interaktionistiskt perspektiv, till vilken man kan bidra^{xli}. Teoriuppbyggnad sker ju i allmänhet på detta sätt, inom ramen för mer allmänna teorier.

Vi kan således konstatera att teoritillskott kan te sig på många olika sätt och att olika ansatser har olika syn på teori och teoritillskott - bedömningen måste således ske utifrån traditionens egna premisser. Allt måste bedömas utifrån sin art^{xlii}.

När man bedömer kvaliteten i teoritillskottet handlar det i första hand om det finns något teoretiskt inslag i studien överhuvudtaget. Därefter bör relationen till tidigare relevant teori bedömas; har man lyckats bidra med ett tillskott till denna? Särskilt bör uppmärksammas huruvida man diskuterar sina resultat i relation till andra relevanta studier eller teorier. Det är inte ovanligt att de studier som ligger närmast saknas i referenslistan; man vill vara ensam i terrängen. Om man relaterar sig till andra relevanta arbeten: kan man på ett nyanserat sätt placera in sina resultat i detta teoretiska landskap? Ett viktigt värde är då att man relaterar sig till andras begrepp, där dessa fungerar på det egna materialet och endast bidrar med nya begrepp, där adekvata uttryck saknas. Motsvarande gäller regler, uppfattningar, mekanismer: det är inget tillskott att gestalta samma sak som redan gjorts genom att på en ytnivå skapa skillnader genom att hitta på nya ord för samma sak.

Slutligen handlar bedömningen om teoritillskottets vikt: har man lyckats bidra med ett avgörande tillskott eller har man bara bidragit med en anteckning i marginalen?

Validitetskriterier

Hittills har kvaliteter i framställning och resultatens karaktär behandlats. Nu skall vi fokusera på validiteten hos resultaten. Det är inte helt lätt att dra denna gräns. Den är lite flytande eftersom gestaltningen, sättet att framställa något är en så central del av kvalitativa resultat. Man kan ju beskriva forskarens texter som berättelser precis som vilka historier som

helst.^{xliii}. Då försvinner ju gränsen mellan kvaliteter i framställningen och validiteten hos resultaten. Icke desto mindre har jag sökt dra en sådan gräns.

Diskurskriteriet

Speciellt när det gäller validitet tenderar diskussionen att behandla frågan om validitetskriterier för den enskilda studien. Det är ju naturligt med tanke på att i det konkreta fallet, så bedöms enskilda studier. Konsekvensen av inriktningen på det enskilda fallet blir dock att diskussionen inte blir komplett. Man kan nämligen ställa frågan om validitet till den kollektiva insatsen från vetenskapen - finns det då något tillägg till resonemangen? I konstruktionen av våra föreställningar spelar interaktionen en central roll; man kan säga att i denna förhandlas föreställningar fram. Argumentationen blir då viktig och mötet mellan meningar får en nyckelroll i att fastlägga vad som är giltig kunskap om något.

Här närmar vi oss ett kriterium, som jag valt att kalla diskurskriteriet. Detta kriterium är upphängt på huruvida påståenden, argument "klarar sig" i en prövandet mot alla andra alternativa påståenden och argument, som kan anföras om något. Visar sig analysen ha producerat resultat, som inte andra finner avgörande svagheter hos, har arbetet haft en god kvalitet. Kvale^{xliv} pekar på ett sådant kriterium. I "diskursen" som utspelar sig kring ett fenomen ligger validitetsprövningen.

Här kommer man nära det, som på medeltiden var det överordnade validitetskriteriet för kunskap om verkligheten; nämligen dialektiken i disputerandet. I dialogen mellan opposition och försvar blev de goda argumenten tydliga och därmed hade man ett system för validitetsprövningar. Detta gällde inte matematik och logik, som inte behövde provas på detta sätt^{xlv}.

En argumentationslinje, som kommer nära detta är tanken om vetenskap som en "disciplined inquiry", som en överordnat kriterium. Tankegången, som utvecklats av Cronbach och Suppes^{xlvi}, innebär att det inte är specifika metodkrav, som avgör utan "Det viktiga med "disciplined inquiry" är att dess data, argument och resonemang kan klara en noggrann granskning från en annan medlem av vetenskapssamhället"^{xlvii}. Detta sätt att se på kriteriefrågan öppnar enligt författarna möjligheten för nya sätt att bedriva forskning. Kravet är att man kan övertyga det vetenskapliga samhället.

Ett problem med detta kriterium är att det kanske inte har en självständig

ställning, eftersom det kan antas falla tillbaka på andra t ex empirisk förankring eller konsistens. Det som talar för dess självständighet är att det lyfter fram vad som kan antas vara ett tungt argument i en relativistisk tid; jämförandet mellan olika alternativa resonemang, där ingen är absolut sann. Detta jämförandet av alternativa resonemang som validering fångas inte in i de andra kriterierna. I synen på kunskap om den empiriska världen tycks vår tid och medeltiden ha något gemensamt, vilket tycks leda till samma förslag på hur kunskapens giltighet skall prövas.

Problemet med att ha "diskursen", som kriterium kanske illustreras av att det måste ha varit denna, som Bacon på 1500-talet vände sig mot i sin plädering för empirisk observation. Den institutionaliserade diskursen kanske blev för komplex för att den enkla observationen skulle kunna hävda sig. Det kanske är ett exempel på hur "komplex stupiditet" ^{xlvi} kan utvecklas i institutionaliserade vetenskapliga grupper.

Heuristiskt värde

Företrädare för kvalitativ metod anför ofta att det handlar om en metod där man systematiserar upptäckandet av något nytt. Forskning som upptäckande av ny kunskap är naturligtvis inte något som bara kvalitativ forskning ägnar sig åt - det är ju det övergripande kravet på all forskning. Det speciella ligger i att man ser upptäckandet som något som kan systematiseras.

Kvalitativa studier får dessutom ofta en annan relation till hur ett kunskapstillskott ser ut. Gör man en kvalitativ studie blir man på ett särskilt sätt beroende av att man faktiskt kan gestalta något nytt; själva framställningen och dess förmåga att kommunicera till en läsare blir central. Arbetar man med kvantitativa data, fördelningar och motsvarande är även bekräftelsen på vad man tidigare trott vara fallet ett meningsfullt resultat. En kvalitativ studie som beskriver en företeelse på det sätt som folk i allmänhet ser den framstår som poänglös. Kravet som finns där är att den kvalitativa studien skall ge ett kunskapstillskott genom själva gestaltningen. En lyckad analys resulterar i ett nytt sätt att se på verkligheten; nya kategorier för tänkandet; det kan vara begrepp, mekanismer, eller att en företeelse har kunnat relateras till ett sammanhang som gör något obegripligt rimligt - man kan förstå det. Lyckas man inte med detta faller den kvalitativa analysen platt till marken.

Man kan säga att en lyckad gestaltning har retoriska kvaliteter: Atkinson

^{xlix} skriver med hänvisning till Edmondson, att sociologiska texter "övertalar" läsaren med hjälp av olika retoriska grepp. Detta är inte bara ornament, utan handlar om själva substansen i resultaten.

Atkinson skriver också med referens till Brown om hur centralt vissa metaforer står i sociologin. Det handlar då om metaforer, som att samhället är en "organism" eller att verkligheten beskrivs som ett "drama" eller samhällsorganisationen liknas vid ett "språk". Metaforerna arbetar med bilder. De visar hur något ser ut - de är ikoniska

Fullföljer vi detta resonemang så kan vi också notera att en lyckad kvalitativ analys ofta är avhängig att dess resultat används av människor i sitt sätt att tänka. Man kan således tala om olika goda gestalter, där de bästa effektivt förmedlar en bild av verkligheten, som läsaren övertygas av.

Betydelsen av att man kan förmedla sådana bilder blir inte minst viktiga ur ett generaliseringsperspektiv. Man kan inte generalisera från en fallstudie till andra motsvarande fall på ett enkelt sätt. Man kan inte bevisa genom resultaten för den misstrodda att verkligheten inte är som hon trodde; hon kan bara avfärda resultaten som speciella för det enskilda fallet. Kunskapstillskottet genom fallbeskrivningen sker genom att de som tagit del av resultaten kan ha fallbeskrivningen i åtanke, när man tänker på andra fall och då eventuellt upptäcka relevansen av den gestaltning, som den kvalitativa analysen resulterat i. Stake^l (1986) kallar detta "naturalistic generalisation". Den träffsäkra bilden, metaforen eller beskrivningen blir då vägen till att fallstudien kan bli användbar utanför sitt eget sammanhang.

Förmedlingen till en publik blir med andra ord särskilt viktig. Ödman^{li} påpekar att detta ligger i hjärtpunkten av "hermeneutikens kunskapsintresse 'att öka den intersubjektiva förståelsen bland vår tids människor'" (s . 98)

Summa summarum: En centralt kriterium när man bedömer kvaliteten hos kvalitativa studier är vad jag vill kalla dess heuristiska kvalitet. Med heuristisk menar jag då i vilken utsträckning som läsaren genom framställningen kan övertygas om att se någon aspekt av verkligheten på ett nytt sätt.

Empirisk förankring

Här handlar det om överensstämmelse mellan verklighet och tolkning.

Detta är ett kriterium som har fäste i de flesta paradigmen på något sätt. Ofta talar man om ett korrespondens-kriterium, men detta förknippas ofta med en tanke om en entydig relation mellan tolkning och verklighet; att det endast finns en enda riktig tolkning. En del av kritiken av positivismen har varit en kritik av denna oproblematiske syn på verkligheten, inte minst från hermeneutiskt håll. Därför undviker jag att använda begreppet korrespondens, utan väljer i stället att tala om empirisk förankring.

En relativistisk syn är tämligen vanlig bland de som bedriver kvalitativ analys. Å andra sidan är det svårt att peka på konkreta exempel där forskare i sin empiriska praktik inte på något sätt opererar med någon slags tanke att tolkningen skall ha en förankring i verkligheten eller den text som skall tolkas. Det är ofta frågan om en syn där samma verklighet eller text tänkes kunna tolkas på fler än ett sätt. Man talar ibland om "multiple realities", men inte om att vilka som helst tolkningar är rimliga.

Tanken om en förankring i ett empiriskt material är väl en förutsättning för att vi skall kunna tala om empirisk forskning överhuvudtaget; en essentiell del av begreppet "empirisk forskning". Utan en sådan förutsättning blir verksamheten obegriplig. Blumer^{lii} skriver, som avstamp inför formuleringen av metodologiska principer för en empirisk vetenskap: "Jag skall börja med den överflödiga påståendet att en empirisk vetenskap förutsätter existensen av en empirisk värld". Även i fall, där man inte vill acceptera en dylik realism, så måste man åtminstone låtsas att texten existerar, för att kunna diskutera den.

I en etnografisk tradition lägger man stor vikt vid närvaro i det sammanhang, som man studerar. Förtroendet med vardagen måste finnas och bildar då grunden för ett validitetsanspråk. Det finns nästan ett anspråk på att närvaron - i form av deltagande observation - närmast överbryggat det avstånd, som är underförstått i tanken om validitet. Inte minst blir detta tydligt när man argumenterar för sin forsknings överlägsenheten i förhållande till variabelforskning (typ survey eller experiment) att etnografer vilar på denna form av förankring i verkligheten. Hammersley^{liii} skriver: "På så sätt har etnografer under lång tid sökt rättfärdiga sin ansats genom att hänvisa till att den gör det möjligt att komma närmare till sociala fenomen och därigenom skapar möjlighet till en förståelse som är överlägsen den man kan få med andra metoder"

En praktisk teknik, som har utvecklats för validering av analyser inom ramen för en etnografisk tradition är den så kallade trianguleringen. Triangulering är en sjöfartsterm, som innebär att det är möjligt att få reda

på sin position genom att relatera sig till flera punkter i terrängen. I överförd betydelse innebär detta då att man i en empirisk studie har flera källor som belägg för sin beskrivning^{liv}. Utgångspunkten är sedan att samstämmighet mellan olika källor är tecken på validitet. Det finns då olika varianter av sådana trianguleringar. En bygger på att det är flera observatörer, som oberoende av varandra har deltagit i samma händelser. En annan variant är den, där olika former av data finns på samma fenomen (tekniktriangulering). Det kan då handla om att man har såväl intervjudata som observationsdata eller registerdata om samma fenomen. Ball^{lv} nämner en ytterligare form nämligen en teoretisk triangulering, där olika teorier används i en tolkning av samma data.

En systematisk användning av triangulering är ytterst verkningsfullt för att ge trovärdighet åt tolkningar^{lvi}. Två problem uppstår dock, som begränsar teknikens anspråk. Det ena är innebörden i att olika källor ger olika svar. Det ligger inget orimligt i att olika källor ger olika versioner; det behöver inte betyda att en är osann. Samma sak ter sig olika från olika utgångspunkter. Alla utsagor har ett inslag av tolkning (jfr diskussionen om faktas teoriberoende) och detta leder till att det är möjligt att ge olika versioner av samma sak. Problemet ligger i att tanken om en entydig relation mellan tolkning och verklighet ligger underförstådd, vilket inte rimmar med tanken om verkligheten som en social konstruktion bland utövarna.

Det andra problemet är att all redovisning av rådata i litteraturen måste bygga på en selektion ur verkligheten. När man så redovisar olika belägg, så faller det ändå alltid tillbaka på forskarens val av händelser som skall redovisas.

Ett specialfall av triangulering är "respondent validation". Här handlar det om att en tolkning återförs till de personer som studerats för att få deras bedömning av tolkningens rimlighet. Det problematiska i detta förfaringssätt har uppmärksammats^{lvii}. De som har studerats har många andra skäl att falsifiera tolkningarna än att de saknar förankring i verkligheten. Man kan vara känslomässigt illa berörd av analysen. Man kan jämföra detta med begreppet "motstånd" i en freudiansk tolkningslära. Psykoanalysen arbetar ju med en liknande process; göra en analys av klienten och sedan få analysen accepterad eller falsifierad av klienten. Då uppkommer samma svårighet att reda ut innebörden i t ex avfärdandet av en tolkning.

Även i hermeneutiken är det viktigt att tolkningen har förankring i det som tolkas; en text eller någon sida av verkligheten. man måste ha belägg för det som man hävdar är en rimlig tolkning. Ödman^{lviii} kallar

detta en yttre kontroll av tolkningen; har verkligen de data man arbetar med förankring i verkligheten?

En fenomenologisk tradition ställer frågan om empirisk förankring på ett speciellt sätt. Här handlar det om att beskrivningen ger uttryck för det studerade fenomenets "sanna natur". Här ligger en kritik av beskrivningar av fenomen, som vanställer fenomenet: ett näraliggande exempel blir beskrivningar av inläring a la Ebbinghaus, där inläring blir memorering av meningslösa stavelser^{lix}. Denna inläringssyn missar enligt författarna inläringens "sanna väsen", nämligen att den fundamentalt handlar om innebörder, mening. I fenomenologi handlar det om en samstämmighet mellan beskrivning av fenomenet och hur fenomenet framstår för den tolkande författaren.

Georgi^{lx} skriver om validitet i en fenomenologisk tradition:

"Om beskrivningen verkligen fångar den avsedda essensen så är det validitet i en fenomenologisk mening. Detta innebär att man på ett adekvat sätt beskriver den allmänna essens som uppträder i medvetandet hos forskaren"

Förenklat uttryckt handlar det om att beskrivningen av fenomenen skall överensstämma med alla möjliga sätt att uppleva fenomenet. Essensen skall finnas i alla tänkbara upplevelser av fenomenet.

För en fenomenolog blir reduktionism en särskild viktig form för validitetsbrist. Med reduktionism menas att man "förklarar" fenomenet genom att säga att det är något annat än det som finns i upplevelsen. Ett exempel kan vara när ångest sägs vara spänningar i kroppen, vilket bevisas med att ångest inte uppträder när människor försätts i avslappat tillstånd. Essensen i upplevelsen av ångest ligger inte i spänningar i kroppen; de har vi ofta, när vi inte upplever ångest. Spänningarna som förklaring blir en teori som står i vägen för en beskrivning av fenomenet. Detta exempel kanske kan illustrera det säregna i fenomenologins validitetsbegrepp. Ur ett naturvetenskapligt perspektiv är spänningarna som en förklaring något som kan validitetsprövas och mycket talar för att det är en valid förklaring; ändå blir den i ett fenomenologiskt perspektiv helt ogiltig.

Inom ramen för en fenomenografisk ansats har man mycket tydligt opererat med tanken att tolkningen skall förankras i intervjutexter^{lxi}. Ofta har man kontrollerat detta genom en oberoende bedömning. Det speciella med denna bedömning är att det inte handlar om flera bedömare, som oberoende av varandra gör samma analys. Istället handlar

det om att en färdig tolkning föreläggs en oberoende bedömare, som har att identifiera de intervjupersoner som givit uttryck för de olika uppfattningarna. Man kan säga att korrespondensen mellan rådata och tolkning fastställs genom att bedömaren kan identifiera vilka personer som står för de olika uppfattningarna. Medbedömaren ges därmed inget utrymme för egna tolkningar utan måste utgå från forskarens kategorier. Man kan säga att det därför handlar om en test på att det går att se rådata från det perspektiv som uttryckts i tolkningen.

Förankring av tolkningen i ett empiriskt underlag är således ett centralt kvalitetskriterium i alla traditioner, oavsett vilken syn på verklighetens existens man har.

Konsistens

Detta kriterium ligger mitt i hjärtat av vad vi menar med hermeneutik: En tolkning byggs upp av spelet mellan del och helhet. Med delarna byggs innebörden i helheten upp på samma gång som innebörden i varje del beror på helhetens innebörd. Som exempel kan vi ta en film, en deckare. De första scenerna förstår vi mot bakgrund av vår tidigare förståelse av deckare. I början ser vi ett mord; vi förstår att något ligger bakom detta. Delen, t ex mordet, förstår vi genom den helhetsbild vi skaffat oss med hjälp av vad som vi hittills fått veta. Ju mer vi ser av filmen ju fler detaljer får vi; dessa förstår vi i ljuset av den helhetsbild vi skaffat oss. Men vi ändrar också vår helhetsbild på grund av nya detaljer som avslöjas. På så sätt byggs en tolkning upp.

Den hermeneutiska cirkeln kan inte bara användas som ett sätt att förstå vad som händer vid tolkning; den också utgöra mall för hur en tolkning bör vara. Här närmar vi oss ett "konsistens-kriterium". Hög kvalitet i en tolkning har den där delarna i en text eller tillgängliga data "tas om hand" på sådant sätt att det uppstår så få motsägelser som möjligt mellan tolkningen (helheten) och enskilda data (delarna). Ödman^{lxii} skriver om detta i termer av en inre logik. Finns det delar av det empiriska underlaget, som inte stämmer med tolkningen, så kan tvivel resas om tolkningen. Det kanske då finns en alternativ tolkning som kan ge ett sammanhang åt mer av data. Resonemanget kan illustreras av liknelsen med ett pussel. Varje bit i pusslet måste stämma för att den riktiga bilden av hela pusslet skall framträda.

Vi kan exemplifiera med bedömningar i rättsfall. I avgörandet om vem som är skyldig till ett brott måste alla fakta kunna integreras med slutsatsen (tolkningen) om vem som skall dömas. Om ett fakta motsäger tolkningen (någon har alibi) blir tolkningen orimlig. Om fler och mer

signifikanta fakta pekar på att x är skyldig än vad som gäller z föredras tolkningen att det är x, som är skyldig.

Konsistenskriteriet finns i alla former av kvalitativ analys, även om man inte arbetar med en hermeneutisk ansats.

Konsistenskriteriet kan synas oproblematiskt när man diskuterar exempel, som ovan. Tillämpar man det på andra företeelser finner man att kriteriet innehåller ett perspektiv på världen, som kan ifrågasättas, nämligen att delar alltid ingår i helheter. Man kan säga att här ligger ett embryo till ett totalitärt drag. Om verkligheten är splittrad, atomistisk eller består av lokala kulturer^{lxiii}, så begår man våld på denna verklighet genom att söka inordna dessa delar i en helhet. Det utmynnar i ett "antingen - eller" i stället för "både - och". Använder man konsistenskriteriet i en värdering av kvalitet, så innebär detta ju att en viss förförståelse (ontologi t o m) premieras.

Helhetstanken i ett konsistenskriterium leder till att det finns en möjlig spänning till kravet på en empirisk förankring. Vi kan tänka oss situationer, där önskan om att inordna en mängd olika omständigheter i samma helhet leder till att vissa omständigheter bortses från för att de inte passar in i helheten. Man kan faktiskt säga att tolkningar praktiskt taget alltid innehåller detta problem. Enligt min mening finns här ett problem utan lösning; tolkningar förutsätter ju ett spel mellan del och helhet. Detta leder till en spänning mellan kraven på konsistens och empirisk förankring. Medvetenhet om tolkningars ofullkomlighet och ett gott omdöme krävs därför när man bedömer arbeten. Vad det handlar om är i vilket fall som helst om en optimering; att nå så långt som möjligt, med hänsyn tagen till båda kriterier.

Det pragmatiska kriteriet

Här är det frågan om validitetskriterier som lägger vikt vid konsekvenserna av de resultat som åstadkommits i en kvalitativ studie.

Howe & Eisenhart^{lxiv} föreslår som ett av sina kriterier "externt värde". Med externt värde menar de det värde som forskningen har för praktiken; "the 'so what' question". En aspekt av detta blir då hur man kunnat förmedla sina resultat till praktiker och tala om vad resultaten har för betydelse i verkligheten: "pedagogiska forskare bör själva kunna tala om vilket värde deras forskning har för den pedagogiska praktiken, även om detta värde bara utgör en möjlighet". Detta handlar då om såväl val av media för att redovisa sina resultat, som språkbruk.

Habermas^{lxv} delar ju in vetenskapen efter deras kunskapsintressen. Begreppet kunskapsintresse inrymmer i sig ett pragmatiskt kriterium, nämligen att användningen av forskningsresultat kommer i förgrunden. I enlighet med detta tänkande har naturvetenskapen frambringat en form för forskning, med experimentell design som modell, vars användning ligger i att behärska naturen. Detta kallar han ett tekniskt kunskapsintresse. Av detta följer väl att validiteten ligger i att forskningen genererar resultat, som är användbara när man vill manipulera naturen. Sedan kritiserar han användningen av den naturvetenskapliga modellen inom ett samhällsvetenskapligt fält, eftersom tanken om vetenskap som ett redskap att behärska något blir politiskt tvivelaktigt inom ett samhällsvetenskapligt fält. Mot detta ställer Habermas upp två varianter av ett hermeneutiskt kunskapsintresse för det humanvetenskapliga eller samhällsvetenskapliga fältet; ett praktiskt-hermeneutiskt och ett emancipatoriskt. Här berörs direkt kvalitativa studier, för att inte tala om diskussionen om enhetskriterier.

Det praktiskt-hermeneutiska intresset syftar till att förbättra kommunikationen genom att bidra med tolkningar, världsbilder som kan skapa plattformar för förståelse mellan människor. Här torde validiteten ligga i att tolkningen genom sina kvaliteter förmår skapa en sådan grund för "samtalet". Det emancipatoriska intresset har sin användning i en kritik av myter om hur samhället är och bör vara. Här handlar det om att visa att föreställningar, som människor har och som leder till att de accepterar ett förtryck, inte stämmer med verkligheten. Genom att göra tolkningar av verkligheten som är empiriskt förankrade kan man åstadkomma en dynamik där tidigare tolkningar kan ifrågasättas. Användningen av vetenskapliga analyser ligger då i att människor frigör sig från sina mytiska föreställningar och handlar rationellt. Habermas tar liknelsen med en psykoanalys, där individens insikter i hur hon på ett irrationellt sätt förtrycker sig själv leder till en frigörelse, vars effekt blir att hon kan handla rationellt. Habermas överför så detta till en samhällsnivå, där frigörelsen blir politisk.

Ur ett emancipatoriskt kunskapsintresse kan man utleda ett pragmatiskt validitetskriterium, nämligen i vilken utsträckning forskningen kan bidra till att avslöja myter. En annan sida är att analysen är korrekt i den utsträckning, som fungerande handlingar kan grundas på den. Inom feministisk och marxistisk tradition står ett sådant pragmatiskt kriterium starkt.

Bland olika etnografisk varianter av validitet finns en som har ett påtagligt pragmatiskt drag. I detta betonar man förmågan att översätta resultaten från analysen av en kultur till en förmåga att uppträda på ett

kompetent sätt i den beskrivna kulturen: "I viken utsträckning som den beskrivning av kulturen som gjorts kan utgöra grunden för ett kompetent uppträdande i den kultur som studerats" ^{lxvi} (Hammersley, 1991).

Även i en fenomenografisk tradition finner man ett pragmatiskt kriterium. Man kan anta att behovet av detta har växt fram mot bakgrund av att man hävdar att beskrivningar av hur människor uppfattar ett fenomen är användbara i ett undervisningssammanhang. I denna tradition hävdar man faktiskt att en sådan tes kan läggas som grund för en didaktik. Det pragmatiska kriteriet har fått följande utformning: "Kvaliteten i analysen är avhängig i vilken utsträckning undervisning utifrån de beskrivna uppfattningarna kan resultera i ökad förståelse av visst innehåll." ^{lxvii}.

Till slut

När man använder kriterierna tänker jag mig att de kan tjäna som en hjälpreda att se vilka starka och svaga punkter ett vetenskapligt arbete har. De flesta arbeten har ju svaga punkter av olika skäl. För vissa slag av studier blir vissa kriterier viktigare. Gör man en beskrivning blir innebördsrikedomen särskilt viktig. Är arbetet ett led i en utveckling av skolan blir en pragmatisk validitet kanske särskilt viktig. Kriterierna får inte användas mekaniskt; de är underordnade ett allmänt helhetsomdöme.

Vissa kriterier utgör alternativ. Så är fallet med empirisk förankring och pragmatisk validitet. Vissa kan stå i en inbördes spänning. Det gäller innebördsrikedom i förhållande till struktur. Det kan också gälla det etiska värdet som skall avvägas mot kravet på validitet. Förnuftet får avgöra om ett arbete har funnit en rimlig avvägning.

Slutligen: Jag hoppas att detta arbete kan vara till någon nytta. På samma gång är jag lite rädd för att det inte tas för vad det är - ett förslag, en personlig konstruktion av mina erfarenheter och vad som stått i en del litteratur. Det finns andra sätt att se. Glöm inte att det måste finnas utrymme för de som tar en egen väg; som klarar av att sakligt övertyga trots att de inte följer givna mallar. ^{lxviii}

-
- ⁱ Härnqvist, K. (1978) Om krav på doktorsavhandlingar. Några handledares synpunkter sammanställda av Kjell Härnqvist. Rapport från Pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet. Nr 170. Oktober 1978.
- ⁱⁱ Ekholm m fl 1983 Ekholm, M., Eklund, H., Erasmie, T., Eriksson, K., H., Werdelin, I. (1983) Fem uppsatser om handledning och avhandlingsarbete. Rapport LiU-PEKR-82. Universitetet i Linköping, Pedagogiska institutionen
- ⁱⁱⁱ Kvale, S., (1990) Postmodern Psychology: a Contradictio in Adjecto? The Humanistic Psychologist Vol. 18, No 1, Spring 1990, 35 - 54
- ^{iv} Rolf (1993) Competence, professionalism and quality maintenance in higher education. Nordisk Pedagogik, Årg 13, Nr 1. 5 - 14
- ^v Cronbach och Suppes,(Eds.) (1969) Research for Tomorrow's Schools. Disciplined Inquiry for Education. Toronto: The Macmillan Company
- procedures. Some of the most excellent inquiry is free-ranging and speculative in ^{vi}"Disciplined inquiry does not necessarily follow well established, formal its initial stages, trying what might seem to be bizarre combinations of ideas and procedures, or restlessly casting for ideas"(s.16).
- ^{vii} Ödman, P-J, (1979) Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutik i teori och praktik. Halmstad: AWE/Gebers.
- ^{viii} Blumer, H., (1969) Symbolic Interactionism, Perspective and Method. Berkeley: University of California Press.
- ^{ix} Georgi, A.,(1988), Validity and reliability from a phenomenological perspective. In: Baker, W., J., Moz, L.,P.,Rappard, H., V.,Stam, H., J.,(eds.) Recent Trends in Theoretical Psychology. N.Y: Springer Verlag, 167 - 176.
- ^x Glaser B., G., Strauss, A., L., (1967) The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research. New York:Aldine.
- ^{xi} Hammersley, M., Atkinson, P.,(1987) Feltmetodikk. Oslo:Gyldendal Norsk Forlag.

-
- ^{xii} Whyte F., W., (1981) *Street Corner Society. The Social Structure of an Italian Slum.* Third edition. Chicago: The University of Chicago Press.
- ^{xiii} Burgess, R.,G., (ed.) (1984) *The Research Process in Educational Settings: Ten Case Studies*, London: The Falmer Press.
- ^{xiv} Howe, K., Eisenhart, M., (1990) Standards for Qualitative (and Quantitative) Research: A Prolegomenon. *Educational Researcher*, Vol. 19, No. 4, 2-9.
- ^{xv} Lincoln, Y.,S., Guba, E.,G.,(1990) Judging the quality of case study reports. *Qualitative studies in Education*, Vol. 3, No. 1, 53 - 59
- ^{xvi} Svensson, L., (1978) Om bedömning av doktorsavhandlingar i pedagogik. I: Härnqvist, K. Om krav på doktorsavhandlingar. Några handledares synpunkter sammanställda av Kjell Härnqvist. Rapport från Pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet. Nr 170. Oktober 1978.
- ^{xvii} "research questions should drive data collection techniques and analysis rather than vice versa" I: Howe, K., Eisenhart, M., (1990) Standards for Qualitative (and Quantitative) Research: A Prolegomenon. *Educational Researcher*, Vol. 19, No. 4, 2-9.
- ^{xviii} Habermas, J., (1972) *Knowledge and Human Interest*. London.
- ^{xix} "theory driven, hypothesis testing or generalisation producing".I: Peshkin, A.,(1993) *The Goodness of Qualitative Research*, *Educational Researcher*, Vol. 22, No 2, 23 - 29.
- ^{xx} Blumer, H., (1969) *Symbolic Interactionism, Perspective and Method*. Berkeley: University of California Press.
- ^{xxi} Härnqvist, K. (1978) Om krav på doktorsavhandlingar. Några handledares synpunkter sammanställda av Kjell Härnqvist. Rapport från Pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet. Nr 170. Oktober 1978.
- ^{xxii} HSFR etik. (1990) *Forskningsetiska principer för humaniora och samhällsvetenskap*. Stencil.
- ^{xxiii} Howe, K., Eisenhart, M., (1990) Standards for Qualitative (and Quantitative) Research: A Prolegomenon. *Educational Researcher*, Vol. 19, No. 4, 2-9.

^{xxiv} se t ex Finch, J., (1985) Social Policy and Education: Problems and Possibilities of Using Qualitative Research. I: Burgess R., G.,(ed.) Issues in Educational Research: Qualitative Methods. London: The Falmer Press.

^{xxv} Hartman, S.,G., (1991)Handledning. Skapande Vetande, rapport nr 17, 1990, Universitetet i Linköping, Lärarutbildningen

^{xxvi} Eriksson redovisar dessa i Ekholm, M., Eklund, H., Erasmie, T., Eriksson, K., H., Werdelin, I. (1983) Fem uppsatser om handledning och avhandlingsarbete. Rapport LiU-PEKR-82. Universitetet i Linköping, Pedagogiska institutionen (s 59)

^{xxvii} Malinowski, B., (1961) Argonauts of the Western Pacific. Dutton Press.

^{xxviii} Geertz, (1991) Tjock beskrivning. För en tolkande kulturteori. Häftet för kritiska studier, 3/91.

^{xxix} Firestone, W.,A. (1993) Alternative Arguments for Generalizing From Data as Applied to Qualitative Research. Educational Researcher, 1993, Vol 22, No 4, 16-23.

^{xxx} Larsson, S., (1986) Kvalitativ analys - exemplet fenomenografi, Lund: Studentlitteratur.

^{xxxi} Lubke, P. (red.) (1987) Vår tids filosofi. Stockholm:Forum AB, (s 47)

^{xxxii} Blumer, H., (1969) Symbolic Interactionism, Perspective and Method. Berkeley: University of California Press.

^{xxxiii} Mishler, E., G.,(1986) Research interviewing. Context and Narrative. Cambridge: Harvard University Press.

^{xxxiv} Lubke, P. (red.) (1987) Vår tids filosofi. Stockholm:Forum AB

^{xxxv} Larsson, S., (1986) Kvalitativ analys - exemplet fenomenografi, Lund: Studentlitteratur.

^{xxxvi} Uljens, M., (1989) Fenomenografi - forskning om uppfattningar. Lund: Studentlitteratur.

^{xxxvii} "The detail of the argument, whether it is describing methods of data collection or the derivation of practical recommendations, is lucid, specific, and pertinent. With such a presentation there is something to learn from explication de texte, whereas in an undisciplined discussion the summary message is all that can be taken seriously"(s.18) I: Cronbach, L.,J., Suppes, P.,(Eds.) (1969) Research for Tomorrow's Schools. Disciplined Inquiry for Education. Toronto: The Macmillan Company

^{xxxviii} Glaser B., G., Strauss, A., L., (1967) The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research. New York:Aldine.

^{xxxix} senast Hammersley, M., (1990) Classroom ethnography,

^{xl} Woods, P., (1985) Ethnography and Theory Construction in Educational Research. I: Burgess, R.,G.,(ed.) Field Methods in the Study of Education. London: The Falmer Press

^{xli}(Woods, P., (1983) Sociology and the school. An interactionist viewpoint. London: Routledge & Kegan Paul.

^{xlii} Thorild, T., (1791) En kritik öfver critiker. Med utkast til en lagstiftning i snillets värld.

^{xliii}Mishler, E., G.,(1986) Research interviewing. Context and Narrative. Cambridge: Harvard University Press. Se också: Atkinson, P.,E (1990) Ethnographic Imagination. Textual constructions of reality. London: Routledge, 1990 och: Gudmundsdottir, S., (1992) A critical look at the research interveiw. Reviderad version av ett paper framlagt på AERA, 1992. Stencil.

^{xliv} Kvale S., (1989) To Validate is to Question. I: Kvale (ed) Issues of Validity in Qualitative Research. Lund: Studentlitteratur.

^{xlv} Durkheim, E., (1977) The Evolution of Educational Thought. Lectures on the Formation and Development of Secondary Education in France. London: Routledge & Kegan Paul.

^{xlvi} "What is important about disciplined inquiry is that its data, arguments and reasoning be capable of withstanding careful scrutiny by another member of the scientific community" I: Cronbach, L.,J., Suppes, P.,(Eds.) (1969) Research for Tomorrow's Schools. Disciplined Inquiry for Education. Toronto: The Macmillan Company

^{xlvi} Shulman, L., S. (1988) Disciplines of Inquiry in Education: An Overview. In: Jaeger, R., M., (ed.) Complementary Methods for Research in Education, Washington, DC: AERA. (s 5)

^{xlvi} Sandgren, B., (1974) Kreativ utveckling. Stockholm

^{xlvi} Atkinson, P., E (1990) Ethnographic Imagination. Textual constructions of reality. London: Routledge, 1990.

ⁱ Stake, R., E. (1986) An Evolutionary View of Educational Improvement. In: House, E., R. (Ed.) New Directions in Educational Evaluation. London: The Falmer Press. pp 89 - 102.

^{li} Ödman, P-J, (1979) Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutik i teori och praktik. Halmstad: AWE/Gebbers.

^{lii} "I shall begin with the redundant assertion that an empirical science presupposes the existence of an empirical world"(s.21) I: Blumer, H., (1969) Symbolic Interactionism, Perspective and Method. Berkeley: University of California Press.

^{liii} "So ethnographers long have sought to justify their approach on the grounds that it enables them to get closer to social phenomena and thereby facilitates a superior understanding to that provided by other methods"(sid. 195) I: Hammersley, M., (1992) Some reflections on ethnography and validity. Qualitative Studies in Education, Vol. 5, No. 3, 195-203.

^{liv} Hammersley, M., Atkinson, P., (1987) Feltmetodikk. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.

^{lv} Ball, år okänt, The verification and application of participant observation case study.

^{lvi} för ett utomordentligt exempel se Ball, S., J., (1981) Beachside Comprehensive: A Case Study of Secondary Schooling. Cambridge: Cambridge University Press.

^{lvii} t ex Ball, S., J., (1984) Beachside Reconsidered: Reflections on a methodological apprenticeship. I: Burgess, R., G., (ed.) The Research Process in Educational Settings: Ten Case Studies, London: The Falmer Marton, F., Dahlgren, L., O., Svensson, L., Säljö, R. (1977) Inläring och omvärldsuppfattning. Stockholm: AWE/Gebbers.Press.

^{lviii} Ödman, P-J, (1979) Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutik i teori och praktik. Halmstad: AWE/Gebers.

^{lix} Marton, F., Dahlgren, L., O., Svensson, L., Säljö, R. (1977) Inläring och omvärldsuppfattning. Stockholm: AWE/Gebers.

^{lx} "If the essential description truly captures the intuited essence, one has validity in a phenomenological sense. This means that one adequately describes the general essence that is given to the consciousness of the researcher"(s.173). I:

Georgi, A.,(1988), Validity and reliability from a phenomenological perspective. In: Baker, W., J., Moz, L.,P.,Rappard, H., V.,Stam, H., J.,(eds.) Recent Trends in Theoretical Psychology. N.Y: Springer Verlag, 167 - 176.

^{lxi} Larsson, S., (1986) Kvalitativ analys - exemplet fenomenografi, Lund: Studentlitteratur.

^{lxii} Ödman, P-J, (1979) Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutik i teori och praktik. Halmstad: AWE/Gebers.

^{lxiii} Kvale, S., (1990) Postmodern Psychology: a Contradictio in Adjecto? The Humanistic Psychologist Vol. 18, No 1, Spring 1990, 35 - 54

^{lxiv} "educational researchers themselves should be able to, and be prepared to, communicate what value their research has (if only potentially) for educational practice" I: Howe, K., Eisenhart, M., (1990) Standards for Qualitative (and Quantitative) Research: A Prolegomenon. Educational Researcher, Vol. 19, No. 4, 2-9.

^{lxv} Habermas, J., (1972) Knowledge and Human Interest. London

^{lxvi} "The extent to which the cultural description produced provides a basis for competent performance in the culture studied" I: Hammersley, (1991) Reading ethnography, manuskript.

^{lxvii} Marton, F., (1991) muntlig kommunikation

^{lxviii} Denna text skall publiceras i Nordisk pedagogik nr 1 1994.